

Från ismannen Ötzi i Alperna till Joel Wretlind i Malå

Av Erik Brinck

Erik Brinck

Några ord om skohö

Ötzi upptäcktes i september 1991 i de Österrikiska alperna. Han fick namnet Ötzi efter dalen Öztal norr om fyndplatsen.

Ötzi var varmt klädd i jacka och byxor av skinn och hade kängor som stoppats med värmande hö. En del av skohöet (ibland kallat skohalm) sändes till The Svedberg-laboratoriet i Uppsala, där det åldersbestämdes med kol 14-metoden till cirka 5 300 år.

I Sverige användes skohö av samer och skogsfolk i Lappmarken in på 1940-talet.

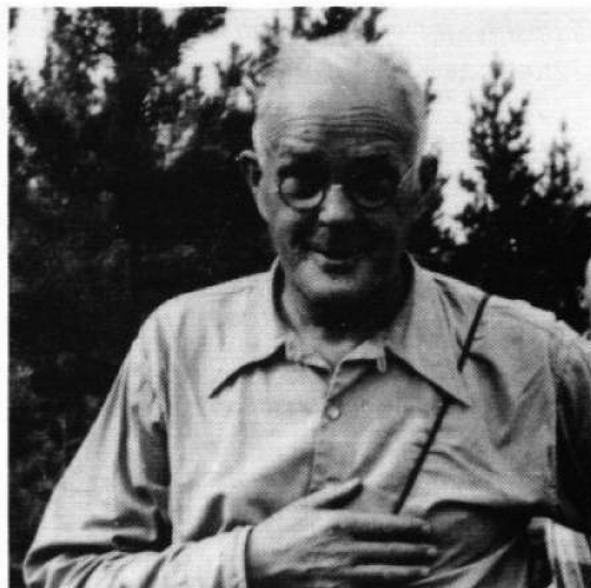
Carl von Linné företog sommaren 1732 sin Lappländska resa. I reseskildringen beskriver han kortfattat tillredning av skohö. En utförligare skildring av proceduren lämnar han i sin *Flora lapponica*.

”Lappsogräs, nybyggarnas benämning. Växer i dyfyllda kärr, som om sommaren uttorka, ävensom på öde mark, så ymnigt, att det ser ut som sädesfält; strå skjuter den dock sällan.

Måhända skall du, vetgirige läsare, undra, huru människorna, under det att den mest intensiva vinterköld härska, kunna bevara livet i Lappland, varifrån nästan alla fåglar,

Ötzi

Joel Wretlind, Malå

ja till och med däggdjuren, vid vinterns annalkande draga bort. Lapparna nödgas dock att oupphörligt ströva omkring med sin renhjord ej blott under vinterns dagar, utan även dess nätter; renarna gå nämligen icke inomhus och förtära ej annan föda än lav. Därför äro renvaktarna tvungna att vistas i skogarna, för att de ej må tappa bort sin hjord, samt för att deras djur ej må utsättas för rovdjurs angrepp och deras ekonomiska välfärd därigenom sättas på spel.

Mörkret kunna de lätt fördraga, då själva snön återkastar de från stjärnorna utsända ljusstrålarna, och då norrsken varje natt på tusentals olika sätt upplysa luften. Kölden är det förnämsta, som hindrar och bortskrämer oss främlingar från deras sälla skogar.

Inga delar av vår kropp förstöras lättare av kölden, än de yttersta delarna av våra extremiteter, vilka äro mest avlägsna från solen i vår mikrokosm, d. v. s. från hjärtat; därom vittnar de frostknölar på händer och fötter, vilka äro så vanliga i Sveriges nordligare delar. Hos lapparna varseblir man dock inga frostknölar, fastän man med hänsyn till klimatet skulle tro dessa vara mest utsatta för dylik åkomma, isynnerhet som de ej begagna några strumpor, men vi däremot draga på oss ej blott enkla sådana, utan ock dubbla, ja till och med tredubbla.

Lapparna skydda sig mot den våldsamma kölden på följande sätt: byxor av ludna renskinn sträcka sig ned ända till fotknölar och fötterna bevaras i likaledes ludna, av renskinn förfärdigade skodon, med den ludna sidan vänd utåt. I dessa skodon instoppade de detta gräs, - som skördas om sommaren, torkats, kort förut upprispats medelst en järn- eller hornkam samt gnuggats mellan händerna, - på sådant sätt, att det täcker ej blott smalbeben, utan ock fötterna överallt, både ovan och under. Omgivna av dylikt hö, äro de alldeles fria från varje känning av även den våldsammaste köld.

Med samma slags hö fylla de ock sina ludna handskar, på det att händerna ej måtte

skadas, och sålunda kan detta härdade folkslag bärga sig för kölden. På samma sätt, som detta grässlåg om vintern hindrar kyla, så borttager det ock om sommaren fotsvett och på samma gång skyddar det fötterna från skada, då de under vandringar stöta mot stenar o.s.v. Skodonen äro nämligen ganska tunna, icke förfärdigade av läder, utan av skinn.

Det är svårt för den, som forskar därefter, att utröna, vilket grässlåg det är, som så mycket användes av lapparna, emedan det ej alltid är detsamma. Det samlas nämligen utan åtskillnad, men utgöres dock alltid av starrarter, och jag har funnit, att framför övriga den här ifrågavarande utväljes.”

Enligt en uppteckning av O. P. Pettersson 1993 bereddes skohö inom Sorsele på följande sätt. Under augusti - september skördades starren, som måste vara sådan starr som hade långa, trinda och ganska smala strån. Den samlades i buntar som fick ligga under tak en tid för att mjukna. Därefter bearbetades buntarna i en skohöhäckel, som bestod av en taggförsedd bräda, där starrstråna befriades från gröna hinnor. De ljusa fibrerna återstod. De kammades därefter med en skohökam, varigenom de ytterligare sönderdelades. Slutligen gnuggades bunten kraftigt mellan händerna.

Skohö kunde även tillredas genom enbart kamning och gnuggning, vilket också framgår av Linnés beskrivning här ovan. O. P. Pettersson skriver: ”I kängskorna använde man skohö både under vintern och sommaren. I de ludna skorna hade man skohö endast under vintern, ty dessa skor var med få undantag i bruk allenast under vintern.”

Sommartid kunde sälgbark användas i stället för skohö. Barken skulle vara fint skrapad och uppmjukad. Den var bra för fötterna då den avhjälpde fotsvett.

Flaskstarr

Blåsstarr

Trådstarr

Klotstarr

Vilka starrarter användes till skohö?

Enligt Linné användes flera olika starrarter men framför allt lappskostarr (lappskogräs), som i Linnés Svensk flora heter blåsstarr.

Den i Västerbotten verksamme jägmästaren Gustav Fridner (1891 - 1981) har meddelat att främst flaskstarr och blåsstarr användes i Lappmarken. I kustlandet användes även klotstarr, "morgräse", som inte kammades.

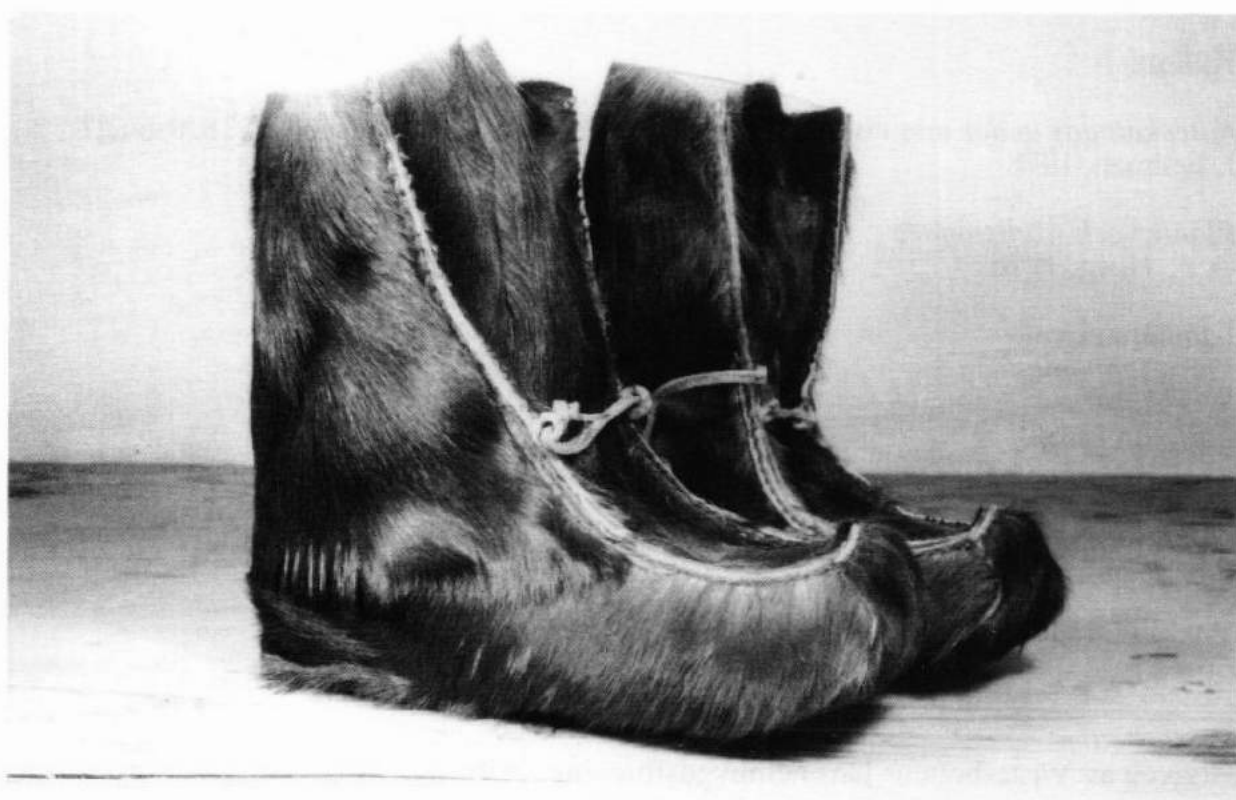
Trådstarr torde även ha använts i Lappmarken medan man i Finska Lappmarken använde lappskogräset, blåsstarr. I Norge använde man i huvudsak blåsstarr, flaskstarr och trådstarr.

Skodon

De skor som användes tillsammans med skohö var av mockasinmodell, sommartid så kallade kängskor och vintertid lappskor med håren ut. De kallades bältingskor eller härnskor. Det var en konst att lägga skohöet i skorna. Det skulle inte bara vara varmt utan det skulle också stödja och skydda foten och ge den en riktig ställning. Först skulle skohöet formas och läggas in vid hälen och tårna innan man gick vidare med arbetet. Om skohöet var instoppat på rätt sätt skulle höet om man tog ut det efter ett par dagars användning stå "av seg selv på gulvet som moderne 'polsokk', bare mye større og mere porøs" (Høeg sidan 272). I annat fall skulle höet tagas fram varje dag och torkas. Samma hö kunde användas åtta dagar.

Kängskor, även kallade näbbskor eller blisterpungar, tillverkades av barkgarvad nöthud.
Foto: Göte Böhlin, Västerbottens museums bildarkiv, Umeå.

Bällingskor gjordes av benhuden från ren, älg, häst eller ko. Härnskor gjordes av pannhuden från ren eller ko.
Foto: Göte Böhlin, Västerbottens museums bildarkiv, Umeå.

Militärt skohö

Under beredskapsåren gjordes försök med skohö. Sålunda kom vintern 1944 en bal med hö till I 21:s beredskapsförband i Åre. Min sagesman såg dock inga försök att använda det som skohö utan trodde att det gavs åt hästarna. Även vid artilleriet skulle skohö provas sedan jägmästaren Sven-Ingvar "Rövarn" Sjöstedt (1908 - 1982) "lyckades övertyga militära myndigheter (Intendenturen) om skohöets förträfflighet, varför en hel vagnslast prima hö så småningom avgick från trakten av Nattavaara för ingående prov på något norrlandsregemente. Hur proven utföll har jag tyvärr ingen kännedom om" skriver Herman Kolthoff i Jägmästaren, nr 2 1993. Själv använde Herman Kolthoff bast, som passade både i skidpjäxor och gummistövlar.

Jägmästaren Bengt Lundgren i Borensberg har berättat att han 1932 - 1933 tid-

vis arbetat som praktikant på Malå revir och att revirförvaltaren Joel Wretlind (1888 - 1965) då använde skohö. Vid raster tog han ut höet och bredde ut det i solen att torka.

Ett senare exempel på skohöets värdefulla egenskaper är följande. När fjällsamen Rune Zingborn tillsammans med sina bröder i februari 1968 skulle driva sin renhjord från fjället ned mot låglandet öster om Ammarnäs råkade de ut för en våldsamt snöstorm. I mörkret och snöyan störtade Rune Zingborn ned för ett fjällstup. Han täcktes snart av snö och återfanns först efter nära tre dygn. Han levde men hade brutit många ben i kroppen. Efteråt har han berättat att han var rätt klädd i sameoverall stoppad med renhår och lappstövlar med riktigt skohö. "Sådant skohö plockar man från myrarna på hösten och kardar tills det blir som ull. Det finns inget som värmer bättre".

Källor:

Anteckningar under min vistelse i Lappmarken (finska Lappmarken på 1820-talet)
J. Fellman, 1978

Planter och tradisjon
O. A. Høeg, 1976

Lappländsk resa
Flora lapponica
Svensk flora
Carl von Linné

Jägmästaren 2/1993

Populär historia 4/91, 5/92, 5/93

Kvinnor i väglöst land
Lilian Ryd, 1995

Västerbotten
Utgiven av Västerbottens läns hembygdsförening, 3/76, 3/77, 1/83

Sydsamisk slöjd
Utgiven av Västerbottens museum, 1974

Dagens Nyheter 18/1 1995